

ФОРМУВАННЯ ПОЧУТТЯ ВЛАСНОСТІ У ДОШКІЛЬНИКІВ У ПРОЦЕСІ ЕКОНОМІЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Ірина Губеладзе
Київ

У статті розкривається проблема формування почуття власності у дошкільному віці як інстинктивного утворення, що детермінує процеси самокатегоризації дошкільника та побудову ним соціальних взаємин з найближчим оточенням. Визначаються основні функції почуття власності, етапи його зародження та становлення, а також його вплив на розвиток особистісних якостей. Підкреслюється роль почуття власності в процесі економічної соціалізації особистості.

Ключові слова: почуття власності, економічна соціалізація, ранній і дошкільний вік.

Протягом останніх десятиліть у суспільстві відбувається трансформація соціально-економічних стосунків, яка характеризується змінами в системі цінностей, життєвих пріоритетів і проявляється у різкому зростанні значущості для особистості матеріальних благ, майнової диференціації, а також у втраті моральних і духовних орієнтирів. Курс на створення сучасної ринкової економіки, що базується на свободі вибору напряму економічного мислення та діяльності, активізував потребу в науково-практичних дослідженнях, у тому числі, і питань економічної соціалізації особистості.

Проблема економічної соціалізації доволі нова для вітчизняної психології, однак існують деякі розвідки переважно присвячені вивченню особливостей ставлення до грошей, формування споживацької поведінки, специфіки економічної свідомості та активності (Т. Гусева, А. Фенько, А. Фернем, О. Щедрина та ін.). З точки зору вікового розподілу респондентів, дослідників найчастіше цікавлять дорослі люди, в найкращому випадку підлітки і молодь. Зовсім невинувато, на нашу думку, майже повністю поза увагою науковців залишаються діти дошкільного віку. І, незважаючи на те, що дошкільники ще не проявляють такої активної економічної поведінки, і лише деякі з них мають можливість отримувати власні гроші (від батьків, родичів, у подарунок) та розпоряджатися ними тільки у старшому дошкільному віці, саме ранній та дошкільний вік, на наш погляд, є ключовими у процесі економічної соціалізації людини.

Одним з найважливіших явищ, що характеризують економічну соціалізацію дошкільника, є поява почуття власності. Ще до того, як з'являються базові знання дитини про гроші, цінні речі, економічні явища, до того, як вона навчається здійснювати елементарні фінансові операції та планувати витрати, виникає головне в цьому процесі утворення – почуття власності. Воно інтерпретується як базове почуття, що в подальшому визначатиме особливості побудови дитиною соціальних взаємин, її самовизначення в соціумі, формування її самооцінки тощо. Поява і формування почуття власності – важливий і неминучий етап розвитку кожної дитини.

В даній статті ми ставимо за мету проаналізувати соціально-психологічний зміст почуття власності та особливості його появи і прояву у ранньому та дошкільному віці.

Власність розуміється як ставлення людини до речей або людини до іншої людини у процесі ставлення до речей. Таке пояснення цікаве з точки зору соціально-психологічної теорії, оскільки за більшістю взаємодій людей, що реалізують різноманітні економічні ролі, ховається власність. Остання відображає певні взаємини між людьми з приводу привласнення чи відчуження різноманітних благ.

Власність, як слушно зауважує М. Луценко, надає людині не лише матеріальні ресурси для життя та розвитку, але й, шляхом переживання почуття власності, належності собі певної речі, сприяє формуванню внутрішнього світу особи, її системи цінностей і самооцінки, віри у власні сили, у спроможність досягти певного результату. Вона допомагає людині виразитись у зовнішньому світі, ідентифікувати себе по відношенню до інших. Таким чином, власність є також важливим джерелом психологічних ресурсів становлення та розвитку особи [1].

В науковій соціально-психологічній літературі власність розглядається, з одного боку, як основа формування економічної ідентичності особистості (О. Дейнека, А. Кітов,

В. Москаленко), з другого, – як базова інстинктивна потреба у власності, задоволення якої тісно пов'язане з розвитком особистості, функціонуванням групової свідомості (Т. Бурменко, О. Карнишев, М. Кирюхіна, Р. Пайпс, Д. Ричков, П. Сорокін та ін.).

За Н. Дембицькою, власність водночас є і основою суспільних відносин, визначаючи особливості всієї системи відносин суспільства, і об'єктом відносин людини, її переживань, цінностей, основою формування її економічної суб'єктності [2, 55].

На думку М. Луценко задоволення потреби у власності, переживання власності тісно пов'язане зі всіма рівнями функціонування особистості, а, отже, є важливим чинником формування як особистісної, так і суспільної свідомості та їх ядра – ціннісно-сміислової сфери [1].

Загалом науковці доходять згоди щодо інстинктивної, вродженої природи потреби у власності, а, отже, і почуття власності (В. Джеймс, М. Луценко, Р. Пайпс, Н. Хазратова та ін.). Поряд з іншими інстинктами В. Джеймс виокремлює також і «прагнення до привласнення». Він переконує, що існує вроджена необхідність власного простору та території.

Переживання почуття власності ґрунтується на здатності людини поширювати своє «Я» на все те, що хоча б певною мірою їй належить, на що вона має право, про що може сказати «моє». Належність людині чогось переживається як суб'єктивно значущий зв'язок з цією річчю, можливість контролювати її та здійснювати на неї вплив. Ця річ несе на собі відбиток нашого «Я», і її втрата або ушкодження рівнозначні завданню шкоди нашому «Я».

С. Рубінштейн писав, що «людина є те, що вона має; її майно складає її сутність, її власність поглинає її особистість... Важко провести межу між тим, що людина вважає самою собою, і дещо з того, що вона вважає своїм. Те, що людина вважає своїм, в значній мірі визначає і те, чим вона сама є» [3, 640].

Почуття власності починає зароджуватися дуже рано. Деякі дослідники (Г. Кепрару, Н. Хазратова) вважають, що перші його ознаки в онтогенезі можна зафіксувати вже у 2-3 місячному віці, що пов'язано з переживанням власної тілесності. Перші прояви почуття власності, а точніше його зародження пов'язані з усвідомленням дитиною, що частини її тіла, її ніжки та ручки належать саме їй, вони є органічним продовженням її самої, а отже лише вона (дитина) може керувати ними. З цього моменту починається поступове відкриття свого тіла як об'єкта власності. Дитина починає відокремлювати себе від інших. Немовля часто тягне всі речі, що зацікавили його, до рота. У такий спосіб дитина намагається не просто пізнати предмет, а й привласти його.

Малюки вважають власністю все, до чого вони можуть дотягнутися, і маму – в першу чергу. Діти раннього віку ще не диференціюють де вони, а де «не вони», тому все навколо вважають продовженням себе. Це поступово переходить в усвідомлення меж «Я», яке починається приблизно в три роки. До цього віку власністю дитина може вважати все, що знаходить і переконати її неможливо. Це явище в психології відоме як егоцентризм.

Егоцентризм, за теорією Ж. Піаже, є однією з головних рис уявлень дітей, що найяскравіше проявляється в ранньому віці. В його основі лежить нерозуміння дитиною того, що можливе існування інших точок зору, наявність у неї впевненості в тому, що психологічна організація інших людей тотожна її власній [4]. Егоцентризм заважає зрозуміти, що у інших теж можуть бути свої власні почуття, бажання і потреби. Це означає, що дитині важко зрозуміти, що не все навколо належить їй. Є іграшки та речі, у яких інші власники, а деякі з них належать кільком особам. Це яскраво виражається в уявленні про неподільність світу і власного Я. Пізніше егоцентризм долається завдяки соціалізації дитини і набуття нею соціального досвіду.

Інші дослідники відмічають, що почуття власності виникає разом з появою і розвитком самосвідомості, що з'являється (формується) у віці 1-2 років (Р. Пайпс, С. Рубінштейн, З. Фройд). Представники психоаналізу вважають, що почуття власності виникає як наслідок несвідомих процесів накопичення, що починаються на анальній стадії розвитку. Дитина сприймає фекалії як своє власне багатство, оскільки за них вона отримує похвалу від дорослих. Пізніше це почуття переходить на більш соціально-значущі об'єкти: пісок, камінці, іграшки, значущі дорослі тощо. Як відомо, діти, починаючи з півторарічного віку, засинають легше, якщо поряд є улюблена іграшка чи ковдрочка.

Розкриваючи психологічну природу почуття власності Н. Хазратова виділяє кілька видів відносин належності: неживі, матеріальні («мої речі», «моя оселя»), живі матеріальні («мої гості», «мої діти») та нематеріальні об'єкти («мій досвід», «моя репутація») [5, 104]. Однак у дошкільному віці відносини належності стосуються, перш за все, неживих, матеріальних об'єктів («моя іграшка»), які часто переносяться на живі об'єкти («моя мама»). При цьому володіння нематеріальними об'єктами не є характерним для дошкільнят. Наочно-дійове та наочно-образне мислення дітей дошкільного віку не дає змоги відчувати власність на нематеріальні об'єкти. Все те, що вони визначають як «своє», можна відчутти, його можна торкнутися.

Дитина стає вередливою і вимогливою у відстоюванні свого права на власність. Ніхто не має права торкнутися її мами чи взяти її іграшку. Як зазначає Р. Пайпс, діти 1,5-2-річного віку вирізняються високим рівнем агресивності щодо інших дітей у боротьбі за право володіння певними речами. При цьому спостерігаються не лише власницькі потяги щодо уподобаних предметів, а й заздрісне ставлення до речей однолітків [6]. Це саме той період, коли володіння предметом постає як критерій категоризації, диференціації та самоствердження дитини в соціальному світі.

Дослідники проблем економічної соціалізації визначають, що усвідомлення власності відбувається на межі раннього і дошкільного віку. Діти поняття «моє» починають переносити з матеріальних речей на соціальні об'єкти, якими найчастіше вважаються батьки і найближче оточення. Поведінка маленького власника у спілкуванні з однолітками набуває соціальних характеристик, включаючи міжособистісний контроль над власністю.

Однак, як і більшість економічних понять, розуміння власності у дошкільному віці носить ще слабо диференційований і автономний характер. І лише в молодшому шкільному віці, з розширення світогляду, знань і досвіду економічної поведінки дитини розуміння власності починає диференціюватися і з'являється його зв'язок з такими поняттями як «гроші», «цінність», «соціальна нерівність» тощо.

Почуття власності відноситься до багатьох аспектів психічного розвитку дитини. Особисте майно часто є складовою образу самого себе і визначає мотивацію людської поведінки, її ефективність і компетентність. Проблема власності часто постає як центральна у розвитку взаємин з однолітками і соціальним оточенням.

З віком діти починають ділитися, і це є показником наступного етапу – формування на основі почуття власності взаємин з оточуючими. Дитина дозволяє користуватися своїми речами виключно тим дітям, з якими вона товаришує та яким довіряє. Часто-густо діти дають свої іграшки лише в обмін на якусь іншу річ, це є запорукою того, що її повернуть (наче і не жадібний, і в той же час не виникає почуття втрати «свого»). Цей момент є власне ключовим у тому, як дитина вибудовуватиме соціальні стосунки у дорослому житті. З іншого боку, дитина оцінює та розподіляє власне оточення та однолітків на «друзів» і «не друзів» по тому, хто дає їй змогу покористуватися власними речами, погратися іграшками. Власність у даному випадку постає як символічне мірило і показник дружби та добрих взаємин. Уміння ділитися є основою дипломатичних і конструктивних взаємин дитини з оточенням, а в майбутньому і дорослої людини.

Поряд з появою почуття «свого» з'являється почуття «чужого». Часто поява і розведення цих понять не збігаються у часі. Дитина спочатку визначає, відмежовує та відстоює своє, а вже пізніше починає розуміти, що інші теж мають «своє», а, отже, для неї це «чуже», те, що не можна брати без дозволу, те, на що не поширюється її право власності. Як правило, це почуття формується під впливом дорослих, які активно намагаються контролювати та спрямовувати процес усвідомлення дитиною понять «своє-чуже», навчати дитину ділитися.

Тож до 4-5 років формується перше уявлення про поняття власності, диференціація «мого» і «чужого». Це перший етап економічної соціалізації, що відбувається в процесі ранньої дотрудової соціалізації.

Саме власність і переживання почуття власності стимулюють розвиток самостійності та відповідальності дитини. Остання навчається обережності «своє», дбайливо ставитися до своїх речей. Коли дитина має речі, які належать тільки їй, важливо дозволити їй самостійно розпоряджатися цими речами. І нехай вона розмалює столик, зіпсує одяг чи зламає іграшку, необхідно дати змогу їй зробити це. Тоді у дитини виникає

досвід втрати, втрати «свого», а, отже, формується відповідальність і дбайливе ставлення до речей.

Формуванням деяких важливих утворень внутрішнього світу особистості, зокрема, почуття власної гідності, системи цінностей, самооцінки та віри у власні сили, у спроможність досягти певного результату тощо тісно пов'язане з переживанням почуття власності, належності собі певної речі. Власність допомагає людині виразитись у зовнішньому світі, а також є важливим джерелом психологічних ресурсів становлення та розвитку особистості.

У своїх розмірковуваннях Р. Пайпс показує, що потяг до привласнення означає набагато більше, ніж просто бажання володіти фізично відчутними об'єктами, оскільки є міцно пов'язаним з особистістю дитини, й розвиває у неї відчуття власної гідності та віру у власні сили [6]. Формування почуття власного «Я» тісно пов'язане з почуттям власності. Це почуття є основою самоствердження дитини у соціумі, окреслення нею своєї території, своїх меж, які ніхто не має права порушувати. І питання не в тому, що дитині конче необхідна саме зараз і саме ця іграшка, однак у такий спосіб вона демонструє своє «Я», своє право на власність, а, отже, і право самоствердження, таким чином, керуючи поведінкою інших.

Переживання власності є дуже важливим і забезпечує особистості почуття власної гідності, самоцінності. Якщо його немає, то формується підвищена залежність, зневіра у своїх силах, а також сліпа орієнтація на оточення. Л. Фербі, результати досліджень якої в своїй роботі наводить Р. Пайпс, простежила цікавий зв'язок між володінням певними речами і розвитком самосвідомості, а також вплив власності на розвиток упевненості у своїх силах. На прикладі жителів ізраїльських кібуців було встановлено, що дорослі, у яких виховували байдужість до володіння власним майном, справді проявляли таку байдужість. При цьому вони проявляли виняткову солідарність з групою, високий рівень конформізму, готовність поставити інтереси групи вище особистих, але у них досить важко виникали почуття особистої прихильності до якоїсь людини (зокрема, дружба і закоханість), вони не могли брати на себе відповідальність ні за своє життя, ні за долю іншої людини. За умови домінування звички до колективізму, колективної власності складаються стосунки, коли близька людина сприймається не унікальною, а такою, яку легко замінити на якусь іншу. Тому надмірна орієнтація на групу не може сприяти розвиткові глибоких міжособистісних стосунків.

Володіння певними об'єктами передбачає включеність у відносини з іншими людьми – відносини власності. Переживання власності є процесом, що містить у собі всю гаму емоцій та відчуттів, пов'язаних з усвідомленням належності дитині певних об'єктів і речей, легітимність володіння ними, страх і тривогу втратити їх. Як указують вітчизняні дослідники, об'єкт не може набути якості власності однієї людини, якщо немає іншої людини – тієї, від якої доводиться боронити об'єкт [7]. Важливо, що дитині, власне як і дорослій людині, недостатньо фактично володіти об'єктом, зазвичай відчувається необхідність визнання іншими її прав на це. Легітимність дає змогу не лише обґрунтувати, а й соціально ствердити, зафіксувати своє володіння об'єктом. У ситуації загрози вилучення об'єкту з власності дитини спричинює дві тенденції поведінки: з одного боку – агресію, а з іншого – активні спроби ще раз обґрунтувати свої права на об'єкт власності.

В цьому контексті почуття власності чи сама власність виступає символом побудови соціальних стосунків. Вона носить символічний характер, завдяки якому дитина навчається вибудовувати соціальні стосунки з оточуючими. На смислоутворюючий характер почуття власності вказував Д. Ричков: речі і відносини стають символом стійкості людини в соціокультурному просторі [8].

Деякі західні дослідники розглядають символічне значення речей як баланс між двома динамічними силами: диференціації (виділення власника із соціального контексту, підкреслення його індивідуальності) та подібності (інтеграція власника в соціальний контекст: люди, що мають певні однакові чи схожі речі об'єднуються у певні соціальні групи).

Визначаються символічні й інструментальні функції володіння речами. Інструментальні дають змогу керувати середовищем у відповідності до власних потреб. Символічна функція власності полягає в тому, щоб підтримувати власну ідентичність,

мати чи будувати власну історію, ідеальний образ себе та значущих інших, самовираження.

Іграшка як власність для дитини виступає певним символом влади і атрибутом побудови стосунків. Діти дозволять погратися зі своїми іграшками лише тим, хто їм подобається, отже, за допомогою «свого» предмету визначається позитивне чи негативне ставлення до оточуючих, рівень своєї довіри до них. Для дитини дошкільного віку дати власну іграшку це фактично віддати частинку себе. Часто цей акт супроводжується болісними переживаннями, тривогою та страхом втратити «своє». Беззаперечно віддавання «свого» в дошкільному віці призводить до зниження й ослаблення вольових зусиль дитини, її неможливості в майбутньому відстоювати свої інтереси і досягати поставлених цілей.

Власність як засіб самоідентифікації особи в культурному просторі є деякою межею, яка відрізняє власне «Я» дитини від усіх інших «Я», власність є простором «свого» світу і свободи, вона ніби зростається з тілом власника, виділяє його з маси, підтверджує його належність до певної страти. Долучаючись до власності, оцінюючи її специфічні особливості у себе та в інших людей, діти засвоюють її вплив на свої особистісні прояви та приймають через її призму специфічні критерії ставлення до оточуючих. Предмет власності часто сприймається людиною як продовження самої себе і може виступати засобом диференціації людини у зовнішньому світі. У відносинах власності здійснюється самореалізація особистості, яка виявляється як у діяльності, так і у ставленні до інших людей.

Висновки. Таким чином, саме в ранньому та дошкільному віці відбувається початковий етап економічної соціалізації, першоутворенням якого є почуття власності. Володіння якимось об'єктом (живим чи неживим) для дитини дошкільного віку виконує кілька вкрай важливих функцій. По-перше, це реалізація, задоволення однієї з інстинктивних і базових потреб людини («потреба привласнення»). По-друге, почуття власності сприяє самовизначенню дитини в категоріях «маю-не маю», її самоствердженню в соціумі. Почуття власності як ресурс збільшує можливості суб'єктної й особистісної самореалізації людини і сприяє її самозбереженню, самовизначенню, саморозкриттю та самоствердженню. Формуються вольові якості, вміння відстоювати свою позицію, захищати свої інтереси. І на останок, на основі почуття власності дитина навчається вибудовувати стосунки з іншими, де власність виконує символічну функцію.

Література:

1. Луценко М. Ю. Фрустрація потреби у власності як чинник деформування ціннісно-сміслової сфери молоді: автореферат канд. психол. наук, спец.: 19.00.05 – соціальна психологія, психологія соціальної роботи / М. Ю. Луценко. – К. : Ін-т соціальної та політичної психології НАПН України, 2013. – 18 с.
2. Дембицька Н. Соціально-психологічні проблеми економічної соціалізації молоді / Н. Дембицька // Соціальна психологія. – 2008. – № 3 (29). – С. 53–67.
3. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер Ком, 1999. – 720 с.
4. Пиаже Ж. [Речь и мышление ребенка](#) / Жан Пиаже. – М. : Римис, 2008. – 448 с.
5. Хазратова Н. В. Психологічна природа почуття власності / Нігора Хазратова // Соціальна психологія. – 2009. – № 5. – С. 103–110.
6. Пайпс Р. Собственность и свобода / Пайпс Ричард. – М., 2008. – 416 с.
7. Економічна соціалізація молоді: соціально-психологічний аспект / За ред. В. В. Москаленко. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2008. – 332 с.
8. Рычков Д. А. Онтология собственности : монография / Д. А. Рычков. – Челябинск. : Образование, 2007. – 138 с.

В статье раскрывается проблема формирования чувства собственности в дошкольном возрасте как инстинктивного образования, которое детерминирует процессы самокатегоризации дошкольника и конструирование им социальных взаимоотношений с окружающими. Определяются основные функции чувства собственности, этапы его зарождения и становления, а также его влияние на развитие личностных качеств. Подчеркивается роль чувства собственности в процессе экономической социализации личности.

Ключевые слова: чувство собственности, экономическая социализация, ранний и дошкольный возраст.

The article is devoted to the problem of ownership feeling in preschool age as an instinctive phenomenon which determines the processes of preschool child's self-categorization and creating social relations by him. The main functions of ownership feeling, stages of its initiation and formation, and also its influence over personality development are defined at the article. The role of ownership feeling in the process of personality's economic socialization is underlined.

Key words: ownership feeling, economic socialization, early and preschool age.